

“MEDENİLEŞTİRME” ARACI OLARAK OSMANLI’NIN İSKÂN POLİTİKASI: CAF AŞİRETİ ÖRNEĞİ*

Fasih Dinç*

Öz

İskân politikası, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme paradigmasının önemi araçlarından biriydi. Bu bağlamda devlet otoritesini medeniyetle özdeşleştiren Osmanlı merkezîyetçi devlet aklının hedefinden “vahşilik”, “barbarlık” ve “otorite tanımazlık”la eşdeğer gördüğü göçebe Müslüman kitleler vardı. Dolayısıyla Osmanlı’nın göçebe gruplara yönelik iskân politikası bir açıdan devlet otoritesinin tesisîyken diğer yönüyle bir medenileştirme hamlesi olarak nitelendirildi. Bu çerçevede Osmanlı-İran sınır bölgesinde yaşanan büyük göçebe nüfusa sahip olan Caf aşireti, bu politikanın muhataplarından biriydi. Ancak devletin iskân politikasını sonuçlandırarak alt yapı eksikliği, Caf aşiret beylerinin nüfuzlarını korumak adına iskana dair baltalayıcı tutumları ve yerleşik yaşamın göçebeler nazarındaki negatif imajı gibi durumlar, süreci daha girift hale getiriyordu. Bu makalede, Caf aşireti özelinde, Osmanlı Devleti’nin İran sınırında medenileştirme ile özdeşleştirilen iskân politikasında inşa ettiği söylem, uygulamalar ve çelişkilerin yanı sıra aşiretin bu politikaya verdiği karşılığın nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda makalede araştırma eserlerinin yanı sıra Osmanlı arşiv kataloğundan birçok yazışma, mektup ve raporlardan istifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Caf Aşireti, İskân, Medeniyet, Modernleşme

THE SETTLEMENT POLICY OF THE OTTOMAN EMPIRE AS A TOOL OF “CIVILIZATION”: CASE OF JAF TRIBE

Abstract

Settlement policy was one of the tools of the importance of the 19th century Ottoman modernization paradigm. In this context, the nomadic groups that were considered equivalent to "brutality", "barbarism" and "authority recognition" were at the goal of the Ottoman centralized state mind, which identified the state authority with civilization. Therefore, the settlement policy of the Ottoman State towards nomadic groups was defined as a move of civilization in one aspect while it was the establishment of the state authority. In this framework, the Jaf tribe, which has a large nomadic population living in the Ottoman-Iranian border region, was one of the interlocutors of this policy. However, situations such as the lack of infrastructure to conclude the resettlement policy of the state, the undermining attitudes of the Jaf tribe leaders to protect their

* Bu makale, 2020 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırladığım “Osmanlı-İran Sınırında Toplum ve Siyaset: Caf Aşireti ve Nasturî Cemaati (1839-1914)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi:06/06/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 13/08/2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.748817>

* Ardahan Üniversitesi, Tarih Bölümü, fasihdnc@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2044-0148>

influence and the negative image of the settled life in the eyes of the nomads made the process more intricate. In this article, it will be tried to analyze the discourse, practices and contradictions, the causes and consequences of the tribe's response to this policy, in particular in the Jaf tribe, the settlement policy of the Ottoman Empire identified with civilization at the Iranian border.

Keywords: Ottoman, Jaf Tribe, Settlement, Civilisation, Modernization

GİRİŞ

İskân, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren sosyo-politik koşulları denetim parametrelerine göre şekillendirmek adına başvurduğu politik bir aygıttı. Ancak politik aygıt olarak iskanın niteliği, koşullara göre değişim geçirdi. Genel çerçevede Osmanlı Devleti'nde işlevselliği itibariyle iki tür iskân uygulaması öne çıkmaktaydı. İlki, kuruluş ve yükseliş aşamalarında gaza ve cihat anlayışının şekillendirdiği dışa dönük iskân politikasıdır. Buradaki yöntem, Anadolu'da bulunan Müslüman kitlenin elde edilen coğrafyalara ve buradaki gayrimüslim kitlenin de Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelere iskân edilmesiydi.¹ Yeni egemenlik sahalarını devlet denetimine entegrasyonunu kolaylaştıran bu politikanın uygulanabilirliğine katkı sağlaması açısından göçebelik, bu aşamada otorite nezdinde olumlu bir imaja sahipti. Çünkü göçebeler gibi hareketli gruplar, hem fetih kuvvetlerinde ana unsurlardan biriydi hem köylü ekonomisinin sürdürülebilirliği sarsılmadan devlete çok sayıda asker sunmaktaydı.² Saldırı ve savunma hattını temsil eden sınır bölgelerinde bulunmaları otorite için ayrıca önemli avantajlar sağlamaktaydı. Özellikle sınırdaki göçebe unsurlar, Osmanlı'ya hem Avrupa kıtasındaki zayıf feodal otoritelerin köylü kuvvetlerinin yenmede hem Anadolu'daki beyliklere üstünlük sağlamada büyük kolaylıklar sağladı.³ Göçebelerin devlet aygıtındaki hem işlevselliği hem imajı, 15. yüzyıldan itibaren aşama aşama değişti. Artık onlar, devlet için bir savaş makinesinden ziyade vergi mükellefiydiler. Geleneksel savaşlardaki misyonlarını yitirdiler. Bu nedendir ki, devletin kuruluşunda gerek savaşlarda gerek iskân politikasında göçebelerin misyonu daha sonra hayvancılık ve avcılıktan dahi daha az bir prestije sahipti.⁴

Fethedilen toprakların entegrasyonu için değil de mevcudu korumak adına işlevselleştirilen tür ise içe dönük iskandı. Burada Osmanlı egemenliğinden çıkan topraklardaki göçebeler, iç bölgelere yerleştiriliyordu. Bu yöntemin öne çıkışı ile Osmanlı'nın merkezîyetçi bir devlet paradigmasını öncelemesi hemen hemen aynı döneme denk gelir.⁵ Artık göçebelik, devlet aygıtının bir unsuru olmaktan ziyade devlet otoritesine karşı bir unsur olarak konumlandırılıyordu. Bu aşamada toprağa dayalı (ulus)

¹ Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/1 (1953), 56-79; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 40, 42; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (Ankara: TTK. Yayınları, 2006), 2-3. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1987), 29-31.

² Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk – Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 43.

³ Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk*, 43.

⁴ Rudi Paul Lindner, *Orta çağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2000), 98.

⁵ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin*, 42; Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 5.

devletlerin ve uluslararası ticari ağlarının yaygınlaştığı 19. yüzyıl “yeni” dünyasında diğer geleneksel imparatorluklar gibi Osmanlı’da güvenlik kaygısı öncelikli bir konu oldu. Bu dönemde yaptığı reformların ana çerçevesi, bu kaygı etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu bağlamda “asi” ve hareketli göçebe gruplar, güvenlik kaygısı taşıyan bir devlet için tehlikeli bir unsura dönüşmekteydi. Öyle ki, Osmanlı Devleti için yapılması gereken şey egemenliği altında bulunan göçebe ve diğer gezici grupların sayımı, kayıt altına alınması ve son aşamada iskân edilmesiydi. Çünkü “yeni” dünya düzeninde bir devlet için göçebelik artık bir üstünlük veya avantaj değil zayıflık, otoritesizlik ve zafiyet demektir.⁶ Önde gelen Osmanlı yöneticilerine göre, göçebe ve aşiret gibi organizasyonlar “modern” devlet aygıtına aykırıydı. Onlara göre göçebelik “vahşi” ve “hayvansı”lığın yani gayri medeniyetin bir sembolüydü.⁷ R. Paul Lindner, göçebelğe dair olumsuz imajın kökenini klasik dönem Osmanlı’ya kadar götürmektedir. Ona göre, Osmanlılar her ne kadar göçebe köklerine dair romantik tutuma sahipse de zamanla göçebeliği mükemmel imgelerinden çekip çıkardılar.⁸ Bu bağlamda artık temel amaç göçebelerin “taht-ı itâat u inzibât”a ve “daire-i medeniyet”e⁹ yani devletin doğrudan denetimi altına almasıydı. Böylece bunlar, isyan etmeyen, asker gönderen, vergi veren, toprağa dayalı üretimin dişlisi haline gelen ve devlet otoritesine tanıyan birer “vatandaş” olacaklardı. Öyle ki James Scott, devletin iskân politikasını “toplumu daha okunaklı hale getirme” arzusuna bağlamaktadır. Scott, “devletin neden ‘gezen insanları’ düşmanı olarak görüldüğü?” sorundan hareketle iskân politikasına bir açıklık getirmeye çalışıyor:

“Göçebeler ve besiciler (örneğin Berberiler ve Bedeviler), avcı toplayıcılar, çingeneler, serseriler, evsiz insanlar, gezginler, firari köleler ve serfler devlet açısından her biri sıkıntı oldu. Bu hareketli insanları kalıcı olarak yerleştirme çabaları (yerleşikleştirme) daimî bir devlet projesi gibi görünmekteydi – çok nadiren başarılı olduğu için kısmen daimî. Yerleşikleştirme çabalarını inceledikçe, bunların giderek daha çok, bir devletin bir toplumu daha okunaklı kılma, zorunlu askerlik, isyanın engellenmesi ve vergilendirme gibi klasik devlet fonksiyonlarını kolaylaştıracak şekilde nüfusu düzenleme çabası olarak görmeye başladım... Bu yolla başlatılan toplumsal basitleştirmeler daha inceden inceye ayarlanmış bir vergi ve zorunlu askerlik sistemine izin vermekle kalmayıp, aynı zamanda devletin muktedirliğini büyük ölçüde artırırdı...”¹⁰

Öyle ki, göçebelerin iskân edilmesiyle devleti denetim ve otoritesinin artışı doğru orantılı okunabilir. Şerif Mardin ise devletin göçebelere müdahalesini “kentli-göçebe karşıtlığı” üzerinden açıklıyor. Ona göre, Osmanlı elitleri medeniyeti kentle göçebelik arasındaki bir rekabet olarak görüyor ve göçebelğe dair bütün dinamikleri küçümsüyorlardı.¹¹ Osmanlı elitleri arasındaki bu yaklaşım, devletin iskân politikasına bir “medenileştirme” fonksiyonu da katıyordu. Selim Deringil, bu durumu geleneksel ve modern dinamiklerin bir araya gelişiyle meydana geldiğini ifade ediyor. Osmanlılar, medeniyet gelişimini göçebeliğin yerleşik düzenle çatışmasına indirgeyen İbni Halduncu görüş ile Üçüncü Cumhuriyet Fransa’sından esinlendikleri “medenileştirici

⁶ Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk*, 67.

⁷ Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk*, 19.

⁸ Lindner, *Ortaçağ Anadolu’sunda*, 19.

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma’ruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 133.

¹⁰ James C. Scott, *Devlet Gibi Görmek, İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*, (İstanbul: Versus Yayınları, 2008), 14, 16.

¹¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 39.

misyon”u bir araya getiriyordu.¹² Dolayısıyla Deringil, Osmanlı’nın göçebelere dair geliştirdiği söylemin bu bağlamda şekillendiğini belirtiyor:

“Göçebe unsurlara karşı takınılan bu hor gören tutum bazen bir husumet bazen de babacan bir tavır şeklinde karşımıza çıkabiliyordu. Hatta kimi zaman bu babacan tavır “asil vahşi”ye (noble sauvage) karşı hissedilen bir hayranlığa bürünebiliyordu. Yine de göçebelere algılanması esas olarak şu özlü sözde vücut buluyordu: “*Hal-i vahşet ve bedeviyette yaşarlar*”. Başka bir ifade, “*Hal-i cahalet ve bedeviyette yaşarlar*” daha ılımlı da olsa aynı bakışı ifade eder. Bu unsurların içinde bulunduğu durum karşısında yapılması gereken şey bunları “yavaş yavaş daire-i medeniyet dairesine çekmek” (*peyderpey daire-i medeniyete idhal*) ya da “kendilerine ilerleme ve medeniyete götürülmesi” (*ürbanın temeddün ve terakkileri*) idi. Özünde kötü olmayan bu insanlar “iyiyi kötüden ayıramayan naif bir topluluktur” (*nik ve bed’i tefrik edemeyen sade dilan ahali*). Göçebelere reisleri ve önde gelenlerine karşı dikkatlice muamele edilmeli “vahşi doğalarını ve nefretlerini kıskırtacak” (*tevahhuş ve nefretlerini mucib olmak*) hareketlerden kaçınılmalıydı...”¹³

Bu çerçevede otorite nezdinde göçebelik “vahşet”, “cehalet” ve “eşkıyalık”¹⁴ olarak nitelendirilip medeniyetin dışına itiliyorken bizzat devlet aygıtı medeniyetle özdeşleştiriliyordu. Böylelikle iskân politikası göçebelere hem devlet sistemine entegre edecek hem “medeniyet” taşıyacak bir programı ifade ediyordu.

1-Osmanlı-İran Sınırında Bir İskân Kaynağı: Caf Aşireti

19. yüzyılda Caf aşireti, sınırın Osmanlı egemenliğinde olan Süleymaniye sancağı ile İran egemenliğinde olan Cevanrud, Zohab ve Sinne (Senendec) bölgesine yayılan bir geniş bir alanda ağırlıkta göçebe olarak yaşayan bir Kürt aşiretiydi. Büyük çoğunluğu Kürtçenin Sorani lehçesiyle konuşan aşiret, Müslüman olup Sünni mezhebine mensuptur.¹⁵ Aşiret uzun yıllar Erdalan Emirliği yönetiminde olan Cevanrud’da yaşadılar. Erdalan valisiyle çatışmaları, onların Süleymaniye’ye göç etmek zorunda bıraktı. Bundan sonra aşiret göç ettikleri yere göre Caf-1 Cevanrud, Caf-1 Süleymanî/Muradiler ve Caf-1 Goran olarak üç kola ayrıldı. Caf-1 Cevanrud aşiretin İran sınırlarındaki koluydu. Hânîkîn, Zuhab ve Cevanrud bölgeleri, göçebe grubun ağırlıkta olduğu bu kolun kışlak ve yaylaklarıydı. Nüfusları kendisine bağlı taifelerle beraber 1100 haneydi. Caf-1 Cevanrud’dan ayrılan Caf-1 Goran kolu ise yedi küçük taifeden oluşup, dinsel farklılığa rağmen ilerleyen zamanlarda Goran Konfederasyonu’na tabi oldular.¹⁶

Osmanlı Devleti’ne bağlı Caf-1 Süleymanî kolu -ki Muradiler olarak da anılırlar- Caf aşiretinin ana gövdesini oluşturmaktadır. Aşiretin Süleymaniye serüveni, Cafların ileri gelenlerinden Zahir Bey ve beraberinde yüz kişilik bir grubun Cevanrud’dan Baban Emirliğine bağlı Bani Xelan adlı yerleşim yerine gelmesiyle başladı. Bu bölgedeki

¹² Selim Deringil, ““Hal-i Vahşet ve Bedeviyette Yaşarlar”: Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu ve Post Kolonyalizm Tartışması”, *Simgeden Millete – II. Abdulhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 175.

¹³ Deringil, ““Hal-i Vahşet ve Bedeviyette”, 176.

¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa *Ma’ruzat*, 138.

¹⁵ Mehmet Hürşit Paşa, *Seyâhatname-i Hudud*, çev. Alâattin Eser, (İstanbul: Simurg Yayınları, 1997), 181; Derviş Paşa, *Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye – Me’mur Derviş Paşa Lahiyası*, çev. Fatih Gencer, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 54; Basil Nikitine, *Kürtler*, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2015), 330-21. M. Reza Fariborz Hamzeh’ee, “Jaf”. *Encyclopedia Iranica*. Erişim 08 Mayıs 2020.

¹⁶ E. B. Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan’a Gizli Yolculuk – Kürdistan’ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2007), 237-38; C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar – Kuzey-Doğu Irak’ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2003), 190-91.

varlıkları zamanla öyle arttı ki, Bağdat'ın Sultan IV. Murat tarafından 1638'de alınmasında etki oldular. Öyle ki aşiret Muradiler ismini bu dönemde aldı.¹⁷ Baban Paşa'sının ılımlı tutumu sayesinde Caflar, grup grup Süleymaniye'ye geldi.¹⁸ Böylelikle Caf aşireti 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı-İran sınırındaki en büyük aşiretlerden biri oldu. Zahir Bey'in ailesi ise Cafların *Beyzadeler* olarak nitelenen yönetici sınıfını oluşturdu. Aşiret, Osmanlı'ya tabi olsa da Osmanlı ve İran sahası, Caf-ı Süleymanî grubunun yaşam alanlarını oluşturuyordu. Aşiret, kış mevsimini Süleymaniye'de Karadağ kazası, Şirvan nehri kıyıları, Bağdat'ta Zendibâd nahiyesi ve Zohab'ın Şeyhan ve Koreto nahiyelerinde geçirmekteydi. Nevrûzla beraber hayvanlarıyla beraber Gülanber kazası ve Şehrîzor ovasına geçiyorlardı. Daha sonra güz mevsimine kadar İran'ın Senne/Senendic bölgesinde yaylada kalır ve aynı yoldan kışlaklarına dönüyorlardı.¹⁹ Bu büyük bir kitleden oluşan bir göçtü. 1847-1852 tarihlerinde sınır komisyonunda bulunan Hurşit Paşa'nın verdiği rakamlara göre, aşiret 24 taifeden ve 4100 haneden oluşuyordu. Mark Sykes'in 1908 yılındaki rakamlarına göre ise Caf aşireti 10.000 aileden oluşmaktaydı.²⁰ Caf aşiretinin gerek nüfus gerek sahip olduğu hayvan sayısına dair rakamlara 1912 (Hicri 1330) tarihine ait Musul Salnamesi'nden ulaşılmaktadır. Salname kayıtlarında aşiret 10 taife, 6.850 haneden oluşmakta ve 279.000 küçükbaş ve 57.600 büyükbaş hayvana sahipti.²¹ 1913-1914 yılları arasında Osmanlı-İran sınır komisyonunda bulunan Aziz Samih İlder ise Süleymaniye Caflarının nüfusunu 10.000 hane olarak kaydeder.²²

Caf konfederasyonu çatısı altında sadece aşiretli gruplar bulunmazdı. Köylülerden oluşan aşiretsiz gruplar, Caflar arasında önemli bir nüfusu oluşturmaktaydı. Bunlar, aşiret hiyerarşisinin en alt tabakasıydı. Fakat aşiretli-aşiretsiz gruplar arasında geçişler mümkündü. Örneğin aşiret organizasyonu içinde yer alıp yoksullaşan göçebeler, yerleşik düzene geçiş yapabiliyorlardı. Bunlar, yerleştikten bir süre sonra aşiretsel dinamiklerini yitirebiliyorlardı. Diğer taraftan aşiretsiz köylüler de bireysel veya gruplar halinde aşiretlere katılabiliyorlardı. Bunların aşiretle olan ilişkileri akrabalık bağından öte, gündelik pragmatik ihtiyaçlar etrafında şekilleniyordu.²³ Bu nedenle zaman içerisinde aşirete sonradan katılan köylüler, göçebe gruplardan sayıca daha fazla oldu.²⁴ Aşiret dinamiğini muhafaza etmenin yanı sıra gerek aşiret gerek aşiret dışı unsurları bünyesine katan Caf aşireti ise bölgede büyük bir otoriteye dönüştü. Baban Emirliğinin 19. yüzyılın ikinci yarısında ortadan kalmasıyla bölgede doğan otorite boşluğu, Caf aşiretinin aşiretler üstü bir güce sahip olmasında önemli rol oynadı. Öyle ki Caf beyleri,

¹⁷ Nikitine, *Kürtler*, 321; Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, 191; Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, (İstanbul: Eren Yayınları, 1998), 66, 121.

¹⁸ Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar*, 192.

¹⁹ Mehmet Huşit Paşa, *Seyâhatname-i Hudud*, 182.

²⁰ Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38 (Jul. - Dec. 1908), 456.

²¹ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, haz. Murat Babuçoğlu vd. (Ankara: Global Strateji Enstitüsü TİKV, 2005), 209.

²² Aziz Samih İlder- C.H.D. Ryder, *Osmanlı-İran Sınırdan Anılar (Türk-İran Hudutlarında Neler Gördüm/1913-1914 Türk-İran Sınır Çizimi)*, haz. Ali Murat Kurşun, (İstanbul: Taş Mektep Yayıncılık, 2014), 85.

²³ J. Thomas Barfield, "Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective", *Tribes and State Formation in the Middle East* ed. Philips S Khoury- Joseph Kostiner, (Berkley And Los Angeles, California: University of California Press, 1990), 156.

²⁴ Martin van Bruinessen, "Kürtler, Devletler ve Aşiretler", *Aşiretler ve İktidar-Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*, ed. Hosham Dawod - Faleh A. Cabbar, çev. Ömer Ögünç, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 187-88.

sıradan bir aşiret beyinden ziyade “feodal lord” izlenimi veriyorlardı.²⁵ 19. yüzyılın ortalarından itibaren göçebe nüfusu, aşiret mekanizmasında kurumsallaşmış yönetici kadroları ve silahlı askeri nüfusuyla kendisine geniş bir manevra imkânı bulan Caf aşireti, Osmanlı Devleti’nin yereldeki yeni ortaklarından biri oldu.

Caf aşiretinin medeniyet bağlamında Osmanlı nazarındaki imajı olumsuzdu. Aşiret, genelde “zalim, “itaatsiz” ve “vahşi” gibi sıfatlarla nitelendirilmekteydi. Örneğin 1847 yılında Osmanlı sınır komisyon üyesi Mehmet Hurşit Paşa, Caf aşiretinin devlete vergilerini vermeyen, ahaliye zulüm ve te’addîden geri kalmayan kişiler olarak tasvir ediyordu.²⁶ 1912 Musul salnamesinde aşiret imajı Mehmet Hurşit Paşa’dan pek farklı değildi. Salnameye göre aşiret son derece vahşi olup, yağmacılığa meyilli ve savaşçı topluluktu.²⁷ Caflarla temasa geçen Batılı seyyahlar da Osmanlıların aşirete dair olumsuz imajını paylaşmaktaydılar. 19. yüzyılın ilk yıllarında bölgede bulunan Rich, aşirete dair “Onlar iyi görünümlü cesur insanlardır, ama son derece medeniyetsiz ve barbar olarak görülürler, hatta Kürtler tarafından bile...” şeklinde ifadeler kullanıyordu.²⁸ Bu bağlamda modernleşme projesini topluma medeniyet götürmeyle eşdeğer gören Osmanlı yönetimi için Caflar, hem “daire-i inzibata” yani devlet otoritesine hem devlet otoritesine eşdeğer olan “daire-i medeniyete” alınmalıydı. Bunun için aşiret bir an önce “gayri medenilik”le özdeşleştirilen göçebe yaşamdan “medeniyet”i temsil eden yerleşik düzene geçirilmesi gerekiyordu.

2. Devletin “Medeni” Vatandaş Tasavvuru

İran sınırında bulunan göçebe gruplar, Osmanlı iskân politikası için sosyo-politik bağlamda ciddi potansiyel taşımaktaydılar. Uygulamada devletin farkı hassasiyetleri devreye girmesinden dolayı özellikle iskân edileceklerin belirlenmesinde göçebe grubun dini aidiyeti belirleyici oldu. Özellikle Müslüman göçebelere Hristiyanlara nazaran daha öncelik verildi. Bunun birkaç nedeni vardı. İlki, 19. yüzyıldan itibaren batılı misyonerlik faaliyetinin giderek gayrimüslim halka yönelik siyasi bir nüfuz mücadelesine dönüşmesiydi. İkincisi Ermenilerin ivme kazan politik faaliyetleriydi. Üçüncüsü ise sınırın karşı tarafındaki alternatif otorite olan İran’ın yerel halka dönük Osmanlı otoritesini tehdit eden nüfuz politikasıydı. Öyle ki II. Abdülhamit döneminden itibaren özellikle Müslüman olmayan halklar karşısında Müslüman halkla koalisyon yapılmaya çalışıldı. Burada hedeflerden biri Müslüman-Kürt göçebe nüfusu üzerinden doğrudan otorite tesis edip onları sultan/halifenin kurumsal kimliği etrafında bir araya getirip Ermeni faaliyetlerini frenletmek, aşiretleri İran nüfuzuna karşı korumaktı.²⁹ Bu politikanın uygulamadaki en görünür örneği Kürt aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Süvari Alaylarıydı. İskanın bir diğer hedefi ise, Müslüman göçebelere kayıt altına alarak bazı bölgelerde gayrimüslim nüfusun mevcuttan daha fazla görünmesini engellemektir. Gayrimüslim nüfusun fazla görünmesi, Batılıların siyasi baskı yapmasını meşrulaştırıyordu.³⁰

²⁵ Fredrik Barth, *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*, (Oslo: Brodrene Jorgensen A/S – Boktrykkeri, 1953), 14.

²⁶ Mehmet Hurşit Paşa, *Seyâhatname-i Hudud*, 182-83.

²⁷ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, 208.

²⁸ C. James Rich, *Kürdistan ve Eski Ninova’da Bir Yaşamöyküsü*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2019), 112.

²⁹ Janet Klain, *Hamidiye Alayları – İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 99.

³⁰ Dündar, *İttihat ve Terakki’nin*, 53.

Dolayısıyla Müslüman/Kürt göçebe kimliğiyle Caf aşireti, devletin iskân politikası için sosyo-politik olarak en uygun karaktere sahipti. 1858 Arazi Kanunnamesi, Osmanlı iskân politikasının hukuki alt yapısını oluşturdu. Bundan önce yurtluk-ocaklık uygulamasıyla toprağın kullanım hakkı belli bir aristokrat gruba veya aileye veriliyordu. Böylece aşiret beyleri bölgede otoritelerini pekiştirmek için önemli bir sermaye kaynağı elde ediyorlardı.³¹ Bu yasa, bir yönüyle toprağın kullanım hakkının bireyselleşmesi demektir. Yasanın sekizinci maddesi tam olarak bu duruma atıf yapıyordu. Maddeye göre, köy veya kasabaya ait hiçbir arazinin bir bütün olarak bir kişi veya bir aileye verilemezdi. Arazilerin şahıslara ayrı ayrı tahsis edilmesi isteniyordu.³² Böylece hem toprağa dayalı ekonomiyi artırmak hem aşiret yapısının çözülmesi sağlanarak devlet otoritesini doğrudan tesis etmek amaçlanıyordu.³³

1858 arazi yasasının iskâna meşruiyet sunan hukuki referansına rağmen Caf aşireti ve bölgedeki diğer göçebelerin iskanına yönelik adımlarda gecikmeler yaşanmaktaydı. Aşiretin iskanına dair ilk ciddi adım dönemim reformcu bürokratlarından olan Mithat Paşa tarafından atıldı.³⁴ 1869 yılında Bağdat valisi olan paşa, Caf beyi Muhammet Paşa ile “Aşayir-i mezkurenin halet-i bedeviyetten kurtarıp da kesb-i temeddün eylemek (medenileştirme, uygarlaştırma) ve asayiş mahallinin muhafazasıyla herkes emlak ve akarına malik olmak arzusuyla”³⁵ iskân edilmesi için bir antlaşma yaptı. Ayrıca bu süreci hem daha kolay yürütmek hem ödüllendirmek adına Muhammet Paşa'yı Cafların yoğun olarak yaşadığı Gülanber kazası kaymakamlığına atadı.³⁶ Bu çerçevede Muhammet Paşa, iskana dair talep ve taahhütlerini içeren on iki maddeden oluşan antlaşma metnini kabul etti. Antlaşmanın ilk maddesi, idari düzenlemelere dairdi. Bu maddeye göre, Kızılca nahiyesi Gülanber Kaymakamlığı'na bağlanacaktı. İkinci ve üçüncü maddeler ise aşiretin iskân olmaya dair taahhütlerini içermekteydi. Buna göre Kızılca nahiyesinden İran'a geçen aşiret üyeleri geri getirilip iskân edilmesi sağlanacak ve harap durumda olan yerleşim yerleri yeniden imar edilecekti.³⁷ Her iki maddede amaç boş arazilerin işlevselleştirilip bir hayat alanına dönüştürülmesiydi. Aşiretin İran'a giriş-çıkışlarını sınırlamak, devletin iskân politikasının önceliklerinden biriydi. Antlaşmanın beşinci maddesi bu hassasiyete yönelikti. Öyle ki, buna göre Muhammed Paşa'nın birinci derece yakınlarının iskân düzenine geçip İran bölgesine gitmeyecekti.

³¹ Nilay Gündoğan-Özok, “Ruling the Periphery, Governing the Land The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840 – 70”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 34/1, (2014), 161-64. Yurtluk-Ocaklık sistemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Fatih Gencer, “Merkezleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/26, (2011). Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, 10, (Ankara: 1999). Ömer Toraman, *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarında Uygulanması (1839-1864)*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

³² Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 280-81; Ö. Lütfi Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”. *Türkiye'de Toprak Meselesi*. (İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1980); M. Mustafa Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 123-24.

³³ Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 281; Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, (London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2006), 73-74; Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin*, 124.

³⁴ Mithat Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gökhan Çetinsaya –Ş. Tufan Buzpınar, “Mithat Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, “Ahmet Mithat Paşa”, *Son Sadrazamlar*, 1, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982).

³⁵ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

³⁶ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

³⁷ (İ.DH, No. 602, Gömlek No. 41931).

Altıncı madde 1858 Arazi Kanunnamesinin Caf aşiretine dair bir uygulamasıydı. Buna göre, iskân olmaları şartıyla Şehrizer ovasındaki geniş araziler, aşiret mensuplarına veriliyordu.³⁸ Yedinci madde ise aşiretin bir talebini karşılamaya dairdi. Devlet, hayvancılığın önemli bir gelir kaynağı olan aşiretin hayvanlarını otlatmak için İran'a sınırlı geçişleri engellemeyeceğini taahhüt ediyordu.³⁹ Bu maddeyle, aşiretin iskân süreci boyunca gündeme taşıdığı ve hatta iskâna dair direnç ve isteksizliklerini gerekçelendiren bir sorun çözüme kavuşturuluyordu.

Antlaşmanın sekizinci maddesi aşirete sınırın korunmasına dair bazı yetki ve sorumluluklar veriyordu. Aşiret, İran'dan Osmanlı tarafına yönelik "müfsid" yani zararlı faaliyetlerin önüne geçmek ve bu tür davranışlarda bulunanları devlete teslim etmekle yetkilendiriliyordu. Devlet ile Caf beyi arasındaki anlaşmada öne çıkan bir diğer konu aşiretin askeri yükümlülüğüydü. Osmanlı Devleti, göçebe aşiretlerden en az vergi tahsili kadar asker temin etmekte güçlük çekiyordu. Antlaşmaya göre aşiret, o güne kadar Osmanlı ordusuna verdiği sekiz askere ek olarak yirmi iki kişi daha gönderecekti. Geriye kalan üç maddede ise hizmet ve sadakatleri karşılığında aşiret beylerine verilen maaş ve rütbelere dair detayları içeriyordu⁴⁰ Osmanlı Devleti için bu anlaşma ilk adım özelinde, oldukça avantajlı duruyordu. Ancak Caf beyinin antlaşma yükümlülükleri yerine getirmedeki isteksizliği devletin anlaşmadaki kazanımlarının kâğıt üstünde kalmasına neden oldu. Ayrıca antlaşmanın tarafı olan Mithat Paşa'nın valilikten alınıp yerine Rauf Paşa'nın atanması, iskân sürecini sekteye uğratan bir diğer gelişmeydi.⁴¹ İskân politikası 1873 yılında Osmanlı ile Caf aşireti arasındaki ilişkide tekrar gündeme geldi. Bu aşamada devlet, aşiret karşısında daha tavizkar bir pozisyonda görülüyor. Bu bağlamda bir taraftan aşiret beylerine hediye ve taltiflerde bulunuyor diğer taraftan aşiretin genelini ilgilendiren bir konu olan biriken vergi borçlarını affediyordu. Bu teşvik primleriyle devlet gelir kaybına uğradıysa da uzun vadede durum Osmanlı'nın lehineydi. Bu politikanın savunucuları olan yetkililere göre, vergi dönemlerinde aşiretin İran'a geçmesi neticesinde zaten vergi toplanamıyordu. Eğer aşiret iskân edilirse onlardan ziraat ve hayvan vergileri daha düzenli toplanacak ve böylece daha fazla gelir elde edilecekti.⁴² Fakat teşvike dönük taviz ve ödüllere rağmen Caf beylerinin iskana karşı olumsuz tutumu, yetkililerin hesabını alt üst etti. Örneğin Cafli Muhammet Paşa'nın "yed-i esaretinden" kurtulmak için iskân talebinde bulunan aşiret mensupları, beyleri tarafından engelleniyordu. Hatta Muhammet Paşa, bu tutumundan dolayı cezalandırılacağı kaygısıyla İran'a geçti.⁴³ Ancak Osmanlı yetkilileri beyi olmaksızın böylesi büyük bir nüfusu iskân etmek kolay olmadığını farkındaydı. Dolayısıyla her şeye rağmen Muhammet Paşa, aşiretin iskân edilmesi yani "daire-i medeniyet"e geçirilmesi için affedilip eski görevine iade edildi. Buna rağmen Paşa, olumsuz tutumunda ısrarını sürdürdü. Hatta iskân olmak isteyen aşiret mensuplarına baskı yaptı ve topladığı vergileri kendi zimmetine geçirdi.⁴⁴ Yerelden gönderilen bir rapora göre paşanın bu tür davranışları öldürülmesine neden olmuştu. Hatta aşiretin bazı ileri gelenleri, paşanın öldürülme nedenini onun iskân olmak isteyenlere dönük

³⁸ (İ.DH, No. 602, Gömlek No. 41931).

³⁹ (İ.DH, No. 602, Gömlek No. 41931).

⁴⁰ (İ.DH, No. 602, Gömlek No. 41931).

⁴¹ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

⁴² Zuhâl Özbaş, *XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 84.

⁴³ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

⁴⁴ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

zalimane tutumundan dolayı olduğunu alenen dile getiriyorlardı.⁴⁵ Gülanber Kaymakamlığı’na paşanın ölümünden sonra oğlu Mahmut Bey getirildi. Mahmut Paşa’nın, iskân konusundaki tutumu babasından farklı değildi. Aşiret beylerinin iskândaki dirençlerinin temel nedeni, iskân olan nüfuzun kendi kontrollünden çıkmalarından duydukları endişeydi. Zaten Osmanlı’nın da iskân politikasındaki temel amaçları arasında bu vardı. Bireylerin aşiret kurumuyla olan bağı koparıp, devlet ile aidiyetini güçlendirmek.

3. İskâna Direnç: Aşiretin “Göçebe Kibri”

Osmanlı Devleti, bütün aksaklıklara rağmen Cafların iskanına yönelik ısrarını sürdürdü. Bu ısrarı sürdüren nedenlerin başında aşiretin İran nüfuzuna girmesine dair devletin duyduğu kaygıydı. 1889 yılındaki bir yazışmada Caf aşiretinin iskân edilmesi noktasında devletin İran hassasiyeti net bir şekilde görülebiliyordu. Yazışmada aşiretin iskân konusundaki direncini “aşiret-i mezkurenin İran’ın tesvilât-ı daimesinden” yani yönlendirmelerinden kurtarılmamasına bağlanıyordu.⁴⁶ Bu durumun aşılmasına dair önerilen yöntemler pek yeni sayılmazdı. Yerel yöneticiler, merkezi yönetime aşireti iskana ikna için arazi tahsisi gibi imtiyazlar vermesini öneriyordu. Çünkü İran yönetimi de aşirete nüfuz etmek adına bu türden imtiyazlarda bulunuyordu.⁴⁷

Aşiretin İran nüfuzuna girme kaygısının yanı sıra hem Osmanlı hem İran, sınır bölgesindeki asayişsizlikten şikayetçiydi. Her iki taraf da sınır bölgesindeki denetimsizliği ve otorite boşluğunu kendi otoriteleri bağlamında bir zaaf olarak okumaktaydılar. Dolayısıyla sınırın göçebe aşiretler tarafından “ihlal edilmesi” mevzusu her iki otorite arasında diplomatik krizler doğurmaktaydı.⁴⁸ Ayrıca Caf aşireti sınır geçişi göç güzergahındaki yerleri talan ediyor ve köylüye zarar veriyordu.⁴⁹ Bu durum hem bölgede asayişsizlik yaratıyor hem devleti asayiş sağlamaya adanmış asker sevk edilmesi gibi maliyetli yöntemlere baş vurmaya zorluyordu.⁵⁰ Öyle ki, Osmanlı için aşiretin iskân olmadığı her süre zaaf ve mali kayıp demektir. Böylece devlet iskân için aşirete verdiği teşvik ve imtiyaz priminde artışa gitti. Cafların yoğun yaşadığı Gülanber, Şehrizar ve Salahiye’deki devlet arazilerinin cüzi bir ücret karşılığında aşiret mensuplarına satılması, vergiden ve askerlikten bir süre muaf tutma gibi ayrıcalıklar verildi.⁵¹ Hatta ev ve okul yapmak için bizzat padişaha ait araziler aşirete tahsis ediliyordu.⁵² Ancak aşiret nazarında bir yük olarak görülen vergi ve askerlik yükümlülüklerindeki muafiyetler bile aşireti kitlesel olarak iskân ettirmedi. Aksine bu

⁴⁵ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

⁴⁶ (DH.MKT, No. 1516, Gömlek No. 114).; (DH.MKT, No. 1599, Gömlek No. 59).; (Y.A.HUS, No. 222, Gömlek No. 41).

⁴⁷ (DH.MKT, No. 1599, Gömlek No. 59).

⁴⁸ Aşiretlerin sınır olgusuyla ilişkileri ve bölgedeki etkileri için bkz. Sabri Ateş, *The Ottoman – Iranian Borderlands – Making a Boundary, 1843-1914*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 121-126; İbrahim Aykut, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 153-67; Hakan Kaya, *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 195-201; Özbaş, *XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran*, 37-46; Sıtkı Uluerler, “Doğudaki Konar-Göçer Aşiretler Sorununun XIX. Yüzyılda Osmanlı-İran İlişlerine Etkisi”, *Türkiye’de Aşiret Tartışmaları*, haz. Suvat Parin, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2019), 157-69.

⁴⁹ (DH.MKT, No. 1322, Gömlek No. 89)

⁵⁰ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

⁵¹ (DH.MKT, No. 1529, Gömlek No. 5).; (A.MKT.MHM, No. 498, Gömlek No. 70).; (DH.MKT, No. 1698, Gömlek No. 113).; (BEO. No. 4492, Gömlek No.336854)

⁵² (DH.MKT, No. 1716, Gömlek No. 31).

imtiyazlar aşiret beylerinin otoritesini daha da perçinleştirdi. Devletin iskân için aşiret mensuplarına cüzi miktarda satmayı vadettiği araziler usulsüz yöntemlerle kendileri ve çocukları adına tapuladılar. Örneğin, aşiretin ileri gelenlerinden Osman Bey, Gülanber'de nehir yatağının geçtiği verimli toprakları açık artırmaya gitmeden usulsüz bir şekilde satın alıyordu. Gülanber kaymakamı Mahmut Paşa benzer yöntemlerle Gülanber'deki arazi ve nehirlerin kullanımını kendi lehine tekelleştiriyordu.⁵³ Bununla beraber, iskân olmak isteyen ahaliyi engelliyor ve devlet tarafından aşiret mensuplarına tapu edilen arazilere zor kullanarak el koyuyorlardı.⁵⁴ Bu iskân politikasının en zayıf tarafıydı. Devlet otoritesi, iskân edilen aşiret mensuplarını göçebe grupların baskısından koruma konusunda yetersiz kalmaktaydı. Bundan dolayı iskân olanlar eski göçebe yaşama dönmek zorunda kalıyorlardı. Hatta başta beyzadelerin baskısı gibi birçok olumsuz nedenden ötürü bazı aşiret mensupları İran'a göç ettiler.⁵⁵ Caf beylerinin iskân politikasını bu şekilde manipüle etmesi, hem devlete ekonomik açıdan zarar veriyor hem aşiret mensuplarının iskana meyletmesinin önüne geçiyordu. Ayrıca beylerin bölgedeki arazileri kendi tekeline almaları, yeni bir dönüşümü tetikliyordu. Bu tekelleşmeyle göçebe düzendeki aşiret beyleri yerleşik düzende birer toprak ağasına dönüşüyordu Devlet, iskân politikası ve arazi mülkiyetine dair çıkardığı yasalarla aşiret beylerinin nüfuzunu kırmayı hedeflerken, uygulama farklı sonuçlar doğurdu. Van Bruinessen, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki iskân ve arazi reformlarının yerelde yeni sosyolojik bir resmin ortaya çıktığını vurgular. Ona göre, aşiret ağaları birer kentli toprak beyine dönüşürken iskân olan aşiret mensupları da toprak işçisi oluyordu. Ayrıca toprak beyleri ile köyde kalmış veya iskân olmamış aşiret ağası arasında yeni bir patronaj ilişki geliştirdi. Sonuç olarak, aşiret beyleri yeni düzende de devlet ile toplum arasında aracı otorite pozisyonunu muhafaza etti denebilir.⁵⁶

Bütün taviz ve teşviklere rağmen Osmanlı Devleti'nin Caflara yönelik iskân siyasetinin istenilen seviyede sonuç vermemesinin bir diğer nedeni aşiretin önemli bir kısmı için iskânın hala cazip olmamasıydı.⁵⁷ Yerel yetkililer, bu durumun farkındaydılar ve bunun gerekçesine dair bazı tespitlerde bulunuyorlardı. Bazılarına göre bu durumun birinci nedeni aşiret beylerinin suiistimalleri ve yerel devlet görevlilerin yeterli nitelik ve özveriden yoksun olmasıydı. Örneğin 1888 yılında Süleymaniye mutasarrıfı Tahir Bey'in Cafların iskanını konusunda gerekli özveriye göstermediğine dair şikayet telgrafi Musul valisine çekildi görülüyor.⁵⁸ Benzer bir şekilde 1890'da Musul Valiliği'nden merkeze gönderilen bir raporda iskanda görev alan yetkili ve memurların yanlış uygulama ve yetersizliklerinden şikayet ediliyordu. Raporu göre, Caf aşiretinin iskânı konusunda memurların "icabat-ı siyasiyeden bi haber" yani uygulamayı sürdürülebilmek için siyasi yeterlilikten yoksun olmaları aşiretin iskanında istenilen sonucun alınmasını

⁵³ (Y.A.HUS, No. 222, Gömlek No. 41).; (Y.PRK.UM, No. 14, Gömlek No. 124).

⁵⁴ (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

⁵⁵ (DH.ŞFR, No. 120, Gömlek No. 47).; (A.MKT.MHM, No. 498, Gömlek No. 70).; (DH.MKT, No. 1563, Gömlek No. 16).; (Y.PRK.BŞK, No. 16, Gömlek No. 89).

⁵⁶ Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, 283.

⁵⁷ Her türlü direnç ve aksaklıklara rağmen Osmanlı Devleti'nin göçebelerin iskân etmesine dair politikası, oransal olarak sonuç verdiği söylenebilir. Bunun sonucunda 1840 ile 1890 tarihleri arasında Anadolu'daki göçebelerin oran %26 oranında azaldı. Benzer bir gerileme Arap coğrafyasında da görüldü. Basra vilayeti çevresinde göçebelerin oranı 1867 ile 1905 tarihleri arasında %50'den yüzde 19'a geriledi. Bağdat çevresinde %23'ten %7'ye geriledi. Fakat salgınlar, savaşlar, salgın hastalıklar ve ekonomik şartlar bu verileri göçebelik lehine dönüştürüyordu. Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk*, 146-49.

⁵⁸ (DH.MKT, No. 1542, Gömlek No. 97).

engellemekteydi.⁵⁹ Hatta aşirete nüfuz etmekte zorlanan bu memurların bazı uygulama ve girişimler iskân konusuna faydadan çok zarar verdiği uyarısı yapıyordu:

“Aşiret efradından birine veyahut birkaçına sen şeyhini veyahut beyini tanıma demek kolaydır. Fakat o şeyhi veyahut beyi - şeyden men edecek esbab evvel ba evvel temin edilmez ise o sözlerin faidesi yerine muzırratı muhakkaktır...”⁶⁰

Raporu yazan yetkilinin yaptığı tespit oldukça önemliydi. Burada aşiret mensuplarının bey veya şeyhlerine dair güçlü aidiyetleri vurgulanıyordu. Devlet açıkça aşiret beyi ile şeyhlerin tabandaki karşılıklarının farkındaydı. Dolayısıyla bu aşamada devlet açısından cevabı verilmesi gereken soru şuydu; aşiret mensuplarının bey ve şeyhlerine dair aidiyetleri nasıl zayıflatılabilir? Raporun son kısmı kısmen bu soruya dair cevaplardan oluşuyordu. Buna göre, iskân siyasetinden sonuç almak için hem aşiret beyleri kazanılmalı hem süreci sağlıklı yürütebilecek yetkinlikte memurlar görevlendirilmeliydi.⁶¹ 12. Fırka Komutanlığı’nın raporundaki iskân politikasında istenilen sonucun elde edilmemesine dair sunulan öneriler, Musul Valiliği’nin bu raporuyla benzerdi. Raporda önerilerden oluşan beş madde vardı. Birinci maddede özellikle aşiret beylerinin aşiret üzerindeki nüfuzunu kırmaya dairdi. Bu bağlamda beylerin kaymakamlık gibi görevlerden azledilmesi ve bölgeden uzaklaştırılması gerektiği ifade ediliyordu. İkinci maddede, beylerin görevlerinden azledilip ve buldukları yerlerden sürgün edildikten sonra kaymakamlık gibi görevlere merkezden ehil kişilerin atanması öneriliyordu. Üçüncü madde, iskânın uygulanmasına dairdi. İskân karşısındaki en güçlü otoritenin uzaklaştırılmasıyla aşiret yerleşik düzene geçen, tarım yapan bir vatandaşa dönüşecek ve böylece devletin vergi gelirlerinde artış görülecekti. Göçebeliğin önemli iktisadi faaliyeti olan hayvancılığa dair önlem ise oldukça basitleştirildiği görülüyor. Buna göre iskân olan aşiretin hayvanlarının otlatılması konusu çoban görevlendirilerek halledilebilirdi. Dördüncü ve beşinci maddeler ise yerleşim alanlarının idari taksimatı ve iskanda görevlendirilecek memurlara dairdi.⁶²

Elbette, iskânda istenilen seviyelere ulaşılmamasında aşiret beylerinin engelleyici tutumları ve devlet yetkililerin duruma yeterince önem vermemesi bir etkendi. Ancak her türlü teşvik ve tavizlere rağmen aşiretin büyük çoğunluğunun neden iskân olmadıklarını açıklamada bu gerekçeler yetersiz kalmaktadır. Bu nedenledir ki, 1889 yılında dönemin sadrazamına ait taşıyan bir evrakta, aşiretlerin neden iskân konusunda isteksiz davrandığına dair dönemin egemen düşüncesinden farklı bir tespit yapılmaktaydı. Sadrazam, aşiretin iskâna dair isteksiz tutumlarının gerekçesini aşiret beyleri ile devlet yetkilerinin tutumundan ziyade, daha çok onların göçebe kültürlerinde aramaktaydı. Yerelden gelen rapor ve önerilere dayanarak değerlendirme yapan sadrazama göre, bir aşiretin yüzyıllardır bulunduğu “hal-i bedeviyet”i bırakıp yerleşik düzene yani “*tarik-i medeniyet*”e geçmesi oldukça zordu.⁶³ Devletin bunu sağlamak adına iki yöntem izlemişti. Bunlardan birincisi aşiretleri çeşitli teşvik edici avantajlar sağlamak, İkincisi ise asker sevki veya sürgün gibi cebri yöntemlere başvurmaktı. Bu yollarla, örneğin Halep’teki büyük aşiretlerin iskânı sağlanmış ve “*daire-i medeniyet*”e geçirilmeleriyle devlet kazanım elde etmişti. Ancak Caflar gibi göçebe olan Hemavend

⁵⁹ (Y.PRK.UM, No. 18, Gömlek No. 82).

⁶⁰ (Y.PRK.UM, No. 18, Gömlek No. 82).

⁶¹ (Y.PRK.UM, No. 18, Gömlek No. 82).

⁶² (Y.PRK.ASK, No. 59, Gömlek No. 25).

⁶³ (Y.A.HUS, No. 222, Gömlek No.41).

aşireti sürgün yerlerinden kısa süre sonra kendi bölgelerine geri dönmüşlerdi.⁶⁴ Dolayısıyla sadrazam, Caf gibi büyük bir aşiretin bu tür yöntemlerle iskân edilmesinin mümkün olmadığı ifade ediyordu. Çünkü, hayvanlarıyla birlikte böylesi büyük bir kitleyi yerleştirecek ve yaşamını sürdürecektir yeterlilikte ne bir arazi ne de bir su kaynağı vardı.⁶⁵ Ayrıca göçebelik ve hayvancılığın ekonomik parametrelerle düşünüldüğünde aşiret için iskân düzeni ve ekonomisine kıyasla daha cazipti. Durumun farkında olan sadrazam şöyle diyordu:

“...Heyvanatını raiyye etmekte (otlatmak) ve büyük hayvan yetiştirmekle aşiretin efrad-ı adiyesi (birçok kişisi) diğer aşiret rüesası kadar kesbi servet eylemekte olduğundan kendilerinin karyeler teşkiliyle iskan ve tavin şöyle dursun senenin tek mil eyyamını vilayet dahilinde geçirmeleri imkan dahi olmadığı mufassalan (ayrıntılı bir şekilde) dermeyan olunmasıyla şu ahvale nazaran bu aşiretin muceb envai (çeşitler) muhasenat olan emri iskanlarının icrası ne gibi tedabir ittihazını mütevakkıf olduğu bila taraf muhtaç-ı teemmüle müzakare bulunmuş...”⁶⁶

Ayrıca Caf'lı Mahmut Paşa aşiretin lideri imajına sahip olsa da aşiret taifelerinin her birinin başında beylerin olması, aşirete nüfuz etmeyi zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla böyle organizasyonun iskanının zannedilenden daha zor olduğunu vurguluyordu.⁶⁷ Sadrazam, oldukça yerinde tespitler yapıyordu. Aşiret içinde göçebe ve köylü arasındaki hiyerarşi sadrazamın tespitlerini pekiştiriyordu. Bu bağlamda aşiretin yerleşik grupları yani köylüler hiyerarşinin alt tabakasıydı. Göçebelerin merkezi otorite nezdindeki olumsuz imajlarının bir benzeri göçebeler nezdinde köylülere dair vardı. Bu durumu Antropolog Anatoly Khazanov, göçebe ideolojisinin bir parçası olarak tarif ettiği yerleşik düzen ile göçebe karşıtlığı üzerinden açıklıyor. Ona göre, “biz ve onlar” ayırımını besleyen bu ideoloji, hem göçebelerin kendi içinde mobilize olmalarını hem yerleşik düzenle karşıtlıklarını besliyordu. Bu anlayış, göçebelerin yerleşik yaşama geçmesinin önündeki en büyük engeldi.⁶⁸ Göçebelerin “biz ve onlar” ayırımında “onlar” yani köylüler, bir köleden farksızdı. Göçebeler için “onlar” gibi olmak “biz”i ve onun bütün kazanım ve avantajlarını kaybetmek demektir. Caf aşiretiyle temas eden Rich’in izlenimleri, göçebelerin gözünde yerleşik yaşamın temsilcisi olan köylülerin imajının nasıl olduğunu ortaya koyuyor:

“... Bir seferinde bir aşiret mensubu bana, aşiretlilerin köylülerin sadece kendilerine hizmet etsinler diye kullanmak için yaratıldığına inandıklarını itiraf etti. Gerçekten bu Kürt köylülerin durumu oldukça kötüdür. Bu durum Batı Hindistan'daki siyahı köleliğe çok benziyor. İşin kötüsü Kürt beyleri fakir tebaalarına yaptıkları zulümden dolayı asla pişmanlık duymadıklarını görmemdir...”⁶⁹

⁶⁴ Yaptıkları talan ve yağmayla tanınan Hemavend aşireti, Caf aşiretiyle aynı bölgelerde yaşamaktaydılar. Osmanlı Devleti, bölgede asayişsizlik kaynağı olarak görüp aşiret bey ve mensuplarını Rodos, Anadolu, Derne, Trablusgarp, İskodra ve Bingazi, gibi yerlere sürgün etmiştir. Ancak bu yöntem sonuç vermemiş ve aşiret mensupları çeşitli yollarla kendi bölgelerine geri dönmüşlerdir. Bkz. (İ.DH, No. 1076, Gömlek No. 84453); (DH.MKT, No. 1608, Gömlek No. 3); (DH.MKT, No. 817, Gömlek No. 58); (Y.A.RES, No. 35, Gömlek No. 10); Nejat Abdulla, *İmparatorlu, Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2008), 238-41; Gökhan Çetinsaya, “II. Abdulhamit Döneminde Kuzey Irak'da Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan*, 2 (1999), 155-60.

⁶⁵ (Y.A.HUS, No. 222, Gömlek No.41).

⁶⁶ (Y.A.HUS, No. 222, Gömlek No.41).

⁶⁷ (Y.A.HUS, No. 222, Gömlek No.41).

⁶⁸ M. Anatoly Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya – Geçmiş, Gelecek ve Şimdi Hali Üzerine Mukayese*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015), 316.

⁶⁹ Rich, *Kürdistan ve Eski Ninova'da*, 88-89.

Öyle ki, yerleşik düzene geçmek göçebelerin nazarında “köle köylüler” olmak demektir. Bu geçiş, onlar için bir medeniyet hamlesinden ziyade statü kaybını simgeliyordu. Çünkü bir göçebenin gözünde köylülük, sosyal hiyerarşide kendisinin çok çok aşağısındaydı. Örneğin vergi konusunda itirazlarından biri devletin kendilerini köylülerle eşit muamele yapmasına dairdi. Göçebeler, vergi yükümlülükleri açısından köylülerden daha avantajlılardır. Özellikle dağınık ve hareket halinde olma halleri sayesinde vergi vermede köylülere kıyasla daha dirençli davranabiliyorlardı. Ayrıca sınırın hattında olan aşiretler, sınırı olgusunu vergi ve askerlik gibi birçok yükümlülüğün kaçınma için kullanabiliyordu.⁷⁰ Bu nedendir ki göçebeler, “kendilerinin reaya olmadıklarını ve padişaha özel hizmetler nedeniyle özel statüde olduklarını” söylüyorlardı.⁷¹ 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede bulunan seyyah William Francis Ainsworth, Rich’e benzer izlenimlere sahipti. Göçebe bir Kürt aşiretinin göçüne tanıklık eden Ainsworth, yaşantılarından kaynaklı göçebelerde kendilerini tüm yabancılardan, köylülerden ve çiftçilerden üstün gören “kibirli bir gurur havası”nın olduğunu söylüyordu.⁷²

Köylü karşısındaki “göçebe kibri”nin ve bir boyutuyla da tarımsal faaliyete olan ilgisizliğin kaynağı, göçebeliliğin iktisadi faaliyetlerde yerleşik düzene göre daha kısa sürede daha fazla gelir elde edilmesiydi. Hayvancılığın yanı sıra talan ve yağma, göçebe iktisadının yüksek gelir kaynaklarıydı. Kısa süre zarfında böylesi bir kaynak elde ediliyorken yoğun bir emek ve zaman isteyen bir ekonomik faaliyet olarak tarım, onlara pek cazip gelmiyordu. Amerikalı misyoner Asahel Grant, Nasturî piskopos ve göçebe bir Kürt arasında geçen konuşmalar, bu durumu daha açık hale getiriyor. Göçebeye mesleğini soran Grant’a Nasturî Piskopos araya girerek “hırsız” diye cevaplar ki göçebe onu onaylar. Grant, uzun uzun yaptığı hırsızlığa dair ona sorular sorduktan sonra devletin kendisine işlemek üzere toprak, araç-gereç ve eğitim verdiği takdirde hırsızlığı bırakıp bırakmayacağını sorar. Kürt “hayır” der ve nedenini şöyle açıklar: “...Bu, istediğimiz şeyi elde etmek için uzun bir zaman gerektirir ve çok zor olacaktır. Ama bir köyü soyarak bir sürü eşya sahibi olabiliriz...”⁷³ Grant’ın diyalog kurduğu göçebe Kürt’ün göçebeliliğe dair kurduğu olumlu yaklaşım ile yerleşik hayata dair isteksiz tutumu, aslında göçebelerin genel zihin yapısını yansıtmaktaydı. Onlar için göçebelik ne kadar avantajlar ve özgürlük dünyasıysa, yerleşik yaşam da bir o kadar zorluklar ve denetim dünyasıydı. Dolayısıyla göçebelerin, devletin sunduğu birçok imkân ve ayrıcalıklara rağmen yerleşik düzene geçemedeki dirençlerini sadece geri kalmışlık ve alışkanlıklarla açıklamak yetersiz olur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nin merkezileşme ve onunla özdeşleştirilen medenileştirme projesi kapsamında iskân siyaseti, önemli bir aşamayı ifade eder. Göçebelerin iskanında devletin birçok hassasiyeti devrededir. Bu aşamada devletin birinci önceliği göçebe

⁷⁰ Richard Tapper, *İran’ın Sınır Boylarından Göçebeler – Şahseverlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2004), 36; Ernest Gellner, “Tribalism and the State in the Middle East”, *Tribes and State Formation in the Middle East*, ed. Philips Khoury, S –Joseph Kostiner, (Berkeley And Los Angeles, California: University of California Press, 1990), 111.

⁷¹ Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk*, 35.

⁷² William Francis Ainsworth, *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition I*, (London: Kegan Paul, Trench, & Co., 1 Paternoster Square, 1888), 41.

⁷³ Asahel Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler –Bir Misyonerin Nasturilere Dair İzlenim ve Düşünceleri*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2015), 18-20.

unsurların kontrol edilebilir ve ekonomik kaynak olarak daha fazla gelir elde edilebilir birer “medeni vatandaşa” dönüştürmekti. Ancak sınır bölgesinde yaşayan Caf aşiretin iskanı konusunda ideal vatandaş yaratmanın yanı sıra başka kaygılar devreye giriyordu. Bunlardan ilki Caflar gibi Müslüman göçebe aşiretleri iskan ederek bölgede onları Batılıların gayrimüslim tebaa üzerindeki nüfuzuna karşı bir denge oluşturmaktı. İkincisi, aşiret mensupları ve beylerini sınırın öbür tarafında bulunan İran nüfuzundan tamamen korumaktı. Hayvancılıkla uğraşmasından dolayı Caflar sıklıkla sınırın İran tarafına geçiyorlardı. Bu durum, hem iki devlet arasında diplomatik krizler doğuruyor hem aşireti Osmanlı aleyhine İran nüfuzuna açık hale getiriyordu. Bu bağlamda iskân politikası, bu tür kaygıları giderecek ölçekteydi. Ancak Osmanlı Devleti için bu politikayı uygulamaya sokmak hiç kolay olmadı. Devlet aşireti iskân etmek adına birçok imtiyaz ve teşviklerde bulunmasına rağmen istenilen sonuç alınamıyordu. Bunun birçok nedeni vardı. Aşiret beylerinin suiistimalleri ile Osmanlı yerel yöneticilerinin yetersizlikleri kuşkusuz iskân politikasını baltalamaktaydı. Ancak göçebe kültürünün yerleşik düzene karşı negatif algısı, aşiretin iskân olması konusunda devleti yeni seçeneklere zorluyordu. Devlet nezdinde göçebeliğe dönük medeniyet dışılık olarak tanımlayacak seviyedeki olumsuz imajın benzeri göçebelerin yerleşikliğinin temsilcisi köylülere dönük vardı. Onların nazarında iskân olmak bir kazanımdan ziyade “köle” olmak demektir. Bu durum devletin iskân politikasına dair bütün parametrelerini alt üst etmekteydi.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynaklar

BOA, Osmanlı Arşivi. Bab-1 Ali Evrak Odası [BEO] No. 4492, Gömlek No.336854. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1322, Gömlek No. 89. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1516, Gömlek No. 114. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1529, Gömlek No.5. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1542, Gömlek No. 97. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1563, Gömlek No. 16. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1599, Gömlek No. 59. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1608, Gömlek No. 3. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1698, Gömlek No. 113. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemi [DH.MKT] No. 1716, Gömlek No. 31. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Mektubi Kalemî [DH.MKT] No. 817, Gömlek No. 58. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Dahiliye, Şifre Kalemî [DH.ŞFR] No. 120, Gömlek No. 47. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. İradeler, Dahiliye [İ.DH] No. 1076, Gömlek No. 84453. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. İradeler, Dahiliye [İ.DH] No. 602, Gömlek No. 41931. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Sadaret, Mühimme Kalemî Evrakı [A.MKT.MHM] No. 498, Gömlek No. 70. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız, Askeri Maruzat [Y.PRK.ASK] No. 59, Gömlek No. 25. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzat [Y.PRK.BŞK] No. 16, Gömlek No. 89. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız, Hususi Maruzat [Y.A.HUS] No. 222, Gömlek No. 41. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız, Resmi Maruzat [Y.A.RES] No. 36, Gömlek No. 10. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız, Umumi [Y.PRK.UM] No. 14, Gömlek No. 124. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

BOA, Osmanlı Arşivi. Yıldız, Umumi [Y.PRK.UM] No. 18, Gömlek No. 82. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

2. İkincil Kaynaklar

Abdulla, Nejat. *İmparatorlu, Sınır ve Aşiret – Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2008.

Ahmet Cevdet Paşa. *Ma'ruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Ainsworth, William Francis. *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition 1*. London: Kegan Paul, Trench, & Co., 1 Paternoster Square, 1888.

Ateş, Sabri. *The Ottoman – Iranian Borderlands – Making a Boundary, 1843-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Aykut, İbrahim. *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Barfield, J. Thomas. “Tribe and State Relations: The Inner Asian Perspective”. *Tribes and State Formation in the Middle East* ed. Philips S Khoury– Joseph Kostiner. Berkley And Los Angeles, California: University of California Press, 1990.

Barkan, Ö. Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/1 1953, 57-78.

Barkan, Ö. Lütfi. “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi”. *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınevi, 1980.

Barth, Fredrik. *Principles of Social Organization in Southern Kurdistan*. Oslo: Brodrene Jorgensen A/S – Boktrykkeri, 1953.

Çetinsaya, Gökhan – Buzpınar, Ş. Tufan. “Mithat Paşa”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2005. 7-11.

Çetinsaya, Gökhan. “II. Abdulhamit Döneminde Kuzey Irak’da Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan*, 2. 1999. 153-168.

Çetinsaya, Gökhan. *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*. London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group, 2006.

Deringil, Selim. ““Hal-i Vahşet ve Bedeviyette Yaşarlar”: Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu ve Post Kolonyalizm Tartışması”. *Simgeden Millete – II. Abdulhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Derviş Paşa. *Tahdid-i Hudud-ı İraniyeye – Me’mur Derviş Paşa Lahiyası*. çev. Fatih Gencer. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.

Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Edmonds, C. J. *Kürtler, Türkler ve Araplar – Kuzey-Doğu Irak’ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2003.

Gellner, Ernest. “Tribalism and the State in the Middle East”. *Tribes and State Formation in the Middle East*. ed. Philips Houry, S –Joseph Kostiner. Berkley And Los Angeles, California: University of California Press, 1990.

Gencer, Fatih. “Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 30/26. 2011. 75-96.

Grant, Asahel. *Nasturiler ya da Kayıp Kabileler –Bir Misyonerin Nasturilere Dair İzlenim ve Düşünceleri*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2015.

Gündoğan-Özok, Nilay. “Ruling the Periphery, Governing the Land The Making of the Modern Ottoman State in Kurdistan, 1840 – 70”. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 34/1. 2014. 160-175. DOI: [10.1215/1089201x-2648641](https://doi.org/10.1215/1089201x-2648641).

Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK. Yayınları, 2006.

Hamzeh’ee, M. Reza Fariborz. “Jaf”. *Encyclopedia Iranica*. Erişim 08 Mayıs 2020. <http://www.iranicaonline.org/articles/jaf>.

İlter, Aziz Samih – Ryder, C.H.D. *Osmanlı-İran Sınırından Anılar (Türk-İran Hudutlarında Neler Gördüm/1913-1914 Türk-İran Sınır Çizimi)*. haz. Ali Murat Kurşun. İstanbul: Taş Mektep Yayıncılık, 2014.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. “Ahmet Mithat Paşa”. *Son Sadrazamlar*, 1. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

Kasaba, Reşat. *Bir Konargöçer İmparatorluk – Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

Kaya, Hakan. *Osmanlı-İran Sınırında Bir Serhad Sancağı: Bayezid (1578-1848)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Kenanoğlu, M. Mustafa. *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

- Khazanov, M. Anatoly. *Göçebe ve Dış Dünya – Geçmiş, Gelecek ve Şimdi Hali Üzerine Mukayese*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015.
- Kılıç, Orhan. “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”. *OTAM*, 10. Ankara: 1999. 119-137.
- Klain, Janet. *Hamidiye Alayları – İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Lindner, Rudi Paul. *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2000.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Marufoğlu, Sinan. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*. İstanbul: Eren Yayınları, 1998.
- Mehmet Hurşit Paşa. *Seyâhatname-i Hudud*. çev. Alâattin Eser. İstanbul: Simurg Yayınları, 1997.
- Nikitine, Basil. *Kürtler*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2015.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1987.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*. haz. Murat Babuçoğlu vd. Ankara: Global Strateji Enstitüsü TİKV, 2005.
- Özbaş, Zuhâl. *XIX. Yüzyıl Osmanlı-İran Sınır Diplomasisinde Caf Aşireti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Rich, C. James. *Kürdistan ve Eski Ninova'da Bir Yaşamöyküsü*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2019.
- Scott, James C. *Devlet Gibi Görmek, İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*. İstanbul: Versus Yayınları, 2008.
- Soane, E. B. *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk – Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar*. İstanbul: Avesta Yayınları, 2007.
- Sultan Abdülhamit. *Siyasi Hatıratım*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Sykes, Mark. “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 38 Jul. - Dec. 1908. 451-486
- Tapper, Richard. *İran'ın Sınır Boylarından Göçebeler – Şahseverlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 2004.
- Toraman, Ömer. *Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Uluerler, Sıtkı. “Doğudaki Konar-Göçer Aşiretler Sorununun XIX. Yüzyılda Osmanlı-İran İlişlerine Etkisi”. *Türkiye'de Aşiret Tartışmaları*, haz. Suvat Parin. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2019.
- van Bruinessen, Martin. “Kürtler, Devletler ve Aşiretler”. *Aşiretler ve İktidar-Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*. ed. Hosham Dawod – Faleh A. Cabbar. çev. Ömer Ögünç. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- van Bruinessen, Martin. *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.